

Daan Wissing

Die klempatrone van Afrikaanse en Nederlandse simplekse – 'n vergelyking

Abstract

The stress patterns of Afrikaans and Dutch simplex words correspond to a large extent. However, a small percentage of words differ with regard to the placing of the main stress. The theoretical descriptions of this phenomenon in Afrikaans and Dutch are compared and the conclusion is reached that the Afrikaans description has a higher degree of descriptive and explanatory adequacy than its Dutch counterpart. This can be ascribed to a number of factors, some of which are dealt with in the article. It is furthermore demonstrated that the majority of shifts in stress patterns from Dutch to Afrikaans take place according to the main stress rule. This article indicates how these shifts provide strong support for the main stress rule for simplex words which forms the basis of the argument.

Inleiding

Dit is bekend en ook te verstane dat Afrikaans en Nederlands grootliks ooreenkom. Dit geld wat die klankleer van die twee tale betref meer op die fonologiese as die fonetiese vlak. Die vokaalsisteme stem byvoorbeeld in groot mate ooreen: die twee tale het dieselfde onderliggende vokale en diftonge, behalwe daarvoor dat Nederlands 'n /l/ foneem het (soos in **pit**), wat nie in Afrikaans voorkom nie (vgl. bv. Booij, 1981:34). Die oppervlakvorme van die vokale verskil egter soms nogal drasties: vergelyk maar die verskil in uitspraak van die lang vokale /e:/ en /o:/, en die mate van gerondheid van die abnormale voorvokale. Ook die intonasie van die twee tale verskil baie. Wat die klemtoon betref, sou mens weer kan sê dat die verskille baie klein is: daar bestaan relatief min simplekse oftewel monomorfemiese woorde waarvan die

klemtoonpatroon verskil, veral wat betref die plek waar die hoofklem rus. Mens sou dus ook kon verwag dat die klemtoonbeskrywings van die twee tale baie sal ooreenkom. Die doel van hierdie artikel is om na te gaan wat die genoemde verskille vir die Afrikaans-Nederlandse grammatikus beteken, asook om te kyk of die beskrywings daarvan wel soveel ooreenkom as wat verwag sou kon word. Om dit te kan bereik, sal daar eers 'n oorsig gegee word van die bestaande beskrywings, en daarna sal twee verteenwoordigende beskrywings, een van Afrikaans en een van Nederlands, in meer besonderhede evalueerend met mekaar vergelyk word. Die vergelyking sal spesifiek aan die hand van die volgende uitgangspunte gedoen word: die fonologiese raamwerk waarin gewerk is, die eenhede van analise wat erken word (onderliggende vorme of nie, sillabes of nie, watter vokale (of vokaalgroepe) erken word) en die doelstellings wat nagestreef (en/of) bereik is (is dit bloot klassifiserend (taksonomies), of is dit ook voorspellend, verklarend?).

Vervolgens word eers 'n vlugtige oorsig gegee van die vernaamste literatuur, waarna die genoemde doelstellings behandel sal word.

2.1 'n Kort oorsig van die stand van sake

Wat Nederlands betref, is die klemtoonpatroon van Nederlandse simplekse woorde die afgelope tyd deur verskillende ondersoekers (Booij, 1981; Neijt en Zonneveld, 1982; Van der Hulst, 1984 en Van Marle, 1980) beskryf, almal in 'n generatiewe kader. In al vier hierdie beskrywings speel die begrip *sillabe* 'n sentrale rol. Meer in die besonder word daar in sommige gevalle tussen *sterk* en *swak* sillabes onderskei, en soms kom die term *supersterk* ook ter sprake (Van der Hulst, 1984). Van Marle (1980) behandel ook klemverskuiwings in Nederlands.

Die klemtoonpatroon van Afrikaanse simplekse woorde is vir die eerste keer deur Wissing (1971) in 'n (klassiek-) generatiewe raamwerk beskryf. Die kernbegrip hier is die *klankgroep*. Die sillabe het geen plek in hierdie raamwerk gehad nie. De Stadler (1981) en Combrink en De Stadler (1987) toon die tekortkominge hiervan tereg aan in hulle natuurlike generatiefonologiese beskrywing. Hulle toon ook aan dat die sillabe 'n kernposisie vervul, en demonstreer bowendien dat dit belangrik is om 'n sillabesterteiërargie te aanvaar, waarin 'n vokaalsterkteiërargie 'n besonder belangrike rol speel. Wissing (1987(b), 1988) is van mening dat sommige aspekte van (Combrink en) De Stadler se beskrywing nie opgaan nie. Met name toon hy aan dat vokale nie individueel in 'n iërargie gerangskik kan word nie, maar dat daar eerder 'n sterkteiërargie van groepe vokale aangeneem moet word (vgl. (7)). Verder toon Wissing aan dat daar nie van voor af in 'n woord na 'n landingsplek vir klemtoon gesoek moet word nie, en dat die voorfinale sillabe beklemtoon moet word, tensy sterker kragte in die finale sillabe werkzaam is, in welke geval daardie sillabe die klem sal ontvang (vgl. (9) en (10)).

In die volgende paragrafe word daar in meer besonderhede na hierdie

beskrywings gekyk, waarna die beskrywings van Neijl en Zonneveld (1982) as verteenwoordigend van Nederlands, met dié van Wissing (1988 en die huidige artikel) vergelyk sal word.

2.2 Nederlands

2.2.1 Booij

Booij (1981:163–166) gee slegs 'n informele beskrywing van die klemtoonpatroon van simplekse Nederlandse woorde, sodat dit slegs op 'n preteoretiese vlak kan dien as vergelykingsmateriaal met Afrikaans. Uit die ongeveer sestig voorbeelde kan naamlik afgelei word dat die klemtoonpatrone van dié twee tale prakties identies is. Hy gee geen omvattende reël wat op Afrikaans toegepas sou kon word ten einde vas te stel presies hoe ver die ooreenkomste opsigte van die hele woordeskat strek nie. Hy lê wel 'n algemene reël neer dat by woorde met woordinisiële klemtoon (teenoor die groep woorde met woordfinale klemtoon) die hoofklem op die eerste beklemtoonbare vokaal val (vgl. **o'lie**). (Klemtoon op 'n sillabe word deurgaans aangedui deur middel van 'n enkelaanhalingsteken ná daardie sillabe.) Schwa ([ə]) is volgens Booij die enigste onbeklemtoonbare vokaal in Nederlands – 'n reël wat nie vir Afrikaans geld nie). In **geheim**' is die eerste beklemtoonbare vokaal dus die diftong. Die probleem met hierdie reël is egter dat dit nie duidelik is watter woorde verteenwoordigend van hierdie tipe (d.i. met woordinisiële klemtoon) is nie. Om dit anders te stel: hoe “weet” die reël op watter woorde om te “werk”? Weens hierdie beswaar kan hierdie reël ook nie op Afrikaans toegepas word nie. Dit is nie vanselfsprekend dat hierdie twee tipes woorde ook in Afrikaans bestaan nie, en indien wel, watter woorde behoort tot watter kategorie?

2.2.2 Van Marle

Van Marle (1980) spesifiseer slegs *klempatrone*, nie *klemreëls* nie, omdat reëls 'n genererende funksie het (p. 94), 'n uitgangspunt wat debatteerbaar is: nuwe, onbekende woorde moet tóg beklemtoon word, en dit geskied volgens reëls. Hy onderskei twee hoof tipes klempatrone: 'n woordinisiële klemtoon, en 'n woordfinale klemtoon. Laasgenoemde word verder onderskei in finale, voorfinale ('penultimate') en voor-voorfinale ('antepenultimate') klemtoon. Eersgenoemde, daarenteen, dek slegs die eerste sillabe van die woord. Soos ander Neerlandici sonder hy die schwa af van die ander vokale, en onderskei voorts tussen lang en kort vokale ('tense' en 'lax') en diftonge. Geslotenheid van sillabe speel slegs 'n rol by die woordfinale klemtoon. Van algemene belang is verder dat Van Marle slegs in die geval van woorde met woordfinale klemtoon die struktuur van die finale sillabe as van belang ag (bv. dat 'n woord (i) op 'n vokaal eindig, of (ii) op 'n kort vokaal gevolg deur minstens een konsonant, of (iii) op 'n lang vokaal of diftong gevolg deur minstens een konsonant). Vergelyk ook p. 103 – let op dat (ii) en (iii) vervang kan word deur een formulering: woorde wat op minstens een konsonant eindig.

Omdat die reëls van Van Marle in feite nie soveel van die ander behandelde outeurs verskil nie, word hiermee volstaan. Wat wel van belang is, is dat Van Marle op ander klemtoonverskuiwings in Nederlands wys, en argumenteer dat dit belangrike getuienis ten gunste van sy “reëls” uitmaak.

2.2.3 Van der Hulst

Van der Hult (1984) toon aan dat klemtoontoekenning gevoelig is vir sillabestruktuur, veral vir die aantal morae waaruit 'n sillabe bestaan. 'n Lang vokaal of diftong word dan weergegee as VV, 'n korte as V, en 'n konsonant as C. Dit is met name belangrik dat lang vokale en diftonge elk uit twee morae opgebou is. Kort vokale en konsonante maak elk een mora uit. Van der Hulst (1984:201 e.v.) postuleer 'n gewigskaal vir sillabes, naamlik:

$$(1) \quad \begin{array}{c} |---|-----|-----|-----|-----| \\ \text{ə} \quad \text{VV} \quad \text{VC} \quad \text{VCC} \quad \text{VVC} \\ \text{-----toenemende gewig-----} \end{array}$$

/ə/ beteken dat die sillabe op 'n ə eindig; VV: sillabe eindig op 'n lang vokaal of diftong; VC: sillabe eindig op 'n kort vokaal gevolg deur 'n konsonant, ensovoort. Let op dat, anders as in die geval van Neijt en Zonneveld, die lang vokale en diftonge hier in dieselfde kategorie geplaas word. Dit sal ook vir Afrikaans gedoen word. Vokaalkwaliteit en sillabegeslotenheid speel dus albei 'n rol in die bepaling van die Nederlandse klemtoon. Dit beteken dat geslote sillabes sterker is as oop sillabes, en dat oop sillabes met lang vokale en diftonge as kern sterker is as sillabes met kort vokale. Baie opvallend is die afwesigheid van kort vokale in oop sillabes (uitgesonderd miskien (dit is onduidelik) die schwa). Dit kan ten opsigte van drie soorte woorde gesien word. Eerstens analiseer Van der Hulst (1984:219) die woord **appel** as byvoorbeeld bestaande uit twee geslote sillabes VC-VC (dus /ap\$pal/!), en soortgelyk ook **sabbat**, **ellips**, **arrest**, **attest**, **rapport** en andere. In Afrikaans word natuurlik aanvaar dat die eerste sillabe *oop* is, en dat die verdubbeling van die betrokke konsonante bloot 'n ortografiese wyse is om aan te dui dat die voorafgaande vokaal *kort* is! Tweedens word woorde van die tipe **tabak**, **barak**, **fagot**, **katrol** (p. 221) gesien as bestaande uit twee sillabes, waarvan die eerste sillabe se vokaal *lank* is. Dit is waarskynlik ter vermyding van 'n analise as kort vokaal in oop sillabe. Derdens word woorde soos **tuba** en **sofa** (p. 219) se laaste vokaal ook as lank geklassifiseer, waarskynlik om dieselfde rede. Van der Hulst spreek hom nie uit daaroor of hierdie dalk verantwoordende onderliggende vorme is nie. Wat wel duidelik is, is dat Nederlandse uitspraakwoordeboeke die betrokke vokaal nie as lank aangee nie. Die beskrywing van Neijt en Zonneveld kom wat dit betref grootliks met dié van Van der Hulst ooreen – vergelyk verder 2.2.4. Dit is een van die belangrikste verskille in die analyses van Afrikaans en Nederlands ten opsigte van die sillabestruktuur van die twee tale, en het ook konsekwensies vir die effektiwiteit van die

klemtoonreëls daarvan. Een konsekwensie hiervan is dat die eerste sillabes van die aangehaalde woorde van die tipe VC is, en dus ook in terme van die gewigskaal (vgl. (1)) sterker moet wees as sillabes van die tipe VV (d.w.s. lang vokale en diftonge in oop sillabes) – iets wat duidelike probleme vir die Nederlandse analise meebring. (Vgl. verder die Afrikaanse analise later in dié artikel.)

In terme van die gewigskaal is sillabes eindigend op VCC en VVC superswaar, en sal dit altyd eerder die klem trek as een van die ander twee tipes. Met die oog op die Afrikaanse analise van 2.3.2 is dit opmerklik dat 'n oop sillabe met 'n lang vokaal as kern dus ook as swakker gesien sal moet word as 'n kort vokaal in 'n geslote sillabe (vgl. ook Van der Hulst, 1984:213) – 'n siening wat duidelik nie met die Afrikaanse feite klop nie (vgl. 2.3.2), en wat selfs vir Nederlands vreemd voordoën.

2.2.4 Neijt en Zonneveld

Neijt en Zonneveld (1982) werk in 'n metries-fonologiese kader. Hulle onderskei tussen *sterk* en *swak* sillabes. Klemtoonreëls word egter nie direk in terme van sterk of swak sillabes geformuleer nie, maar met verwysing na die aard van die vokale daarvan, asook (soms) na die oopheid of geslotenheid van die sillabes. Verder postuleer hulle 'n algemene beginsel, naamlik dat klemtoon in Nederlands aan die einde van die woord lê (Neijt en Zonneveld, 1982: 535), bedoelende dat dit van agter af in die woord werk, en dus as òf woordfinaal òf as voorfinaal (en baie selde as voor-voorfinaal) gesien word. Hulle spreek geen voorkeur uit vir watter sillabe (finaal of voorfinaal) normaalweg beklemtoon word nie.

Saamgevat lui hulle reël soos volg (Neijt en Zonneveld, 1982:533):

- (2) Als de laatste syllabe een diftong bevat of een lange vokaal gevolgd door één of meer consonanten, dan ligt het hoofdaccent op die laatste syllabe . . . Als de laatste syllabe een korte vokaal bevat of een lange vokaal die niet gevolgd word door enige consonant, dan ligt het hoofdaccent op die voorlaatste syllabe . . .

Twee aspekte van die woord is dus hier ter sprake – struktuur en posisie: (i) die *struktuur* van die sillabe (sillabes van 'n bepaalde struktuur is per implikasie *sterk* – vgl. die eerste gedeelte van die reël) en trek daarom die klem indien dit (ii) in woordfinale *posisie* staan. Wanneer die finale sillabe (per implikasie) egter *swak* is, sal die klem op die voorfinale sillabe val.

Soos later in meer besonderhede uitgewys sal word, wil dit voorkom asof die struktuur van sillabes nader gepresiseer sal moet word ten einde 'n meer optimale en doeltreffende klemtoonreël as dié van Neijt en Zonneveld moontlik te maak. Dit blyk naamlik duidelik uit die groot hoeveelheid uitsonderings op hierdie reël (vgl. Neijt en Zonneveld, 1982:541–7) dat

bogenoemde onderskeiding veels te grof is, veral as dit met die Afrikaanse klemtoonreël (9) en die daarmee gepaardgaande (9) vergelyk word. 'n Tweede aspek wat aandag verdien, is Neijt en Zonneveld (1982) se indeling van Nederlandse vokale is die kategorieë lank en kort. Volgens hulle is die volgende lank: [a: e: ɔ: o: i u y:], terwyl ə ε a ɛ ɔ æ kort is (p. 531). Daarenteen sal dit vir Afrikaans (en per implikasie ook vir Nederlands) blyk dat ook hier 'n fyner onderskeid gemaak sal moet word. Neijt en Zonneveld (1982: 533) gee die volgende voorbeelde vir reël (2). Soos reeds gesê, noem hulle ook groot hoeveelhede uitsonderinge hierop in die bylae op p. 541–7.

(3.a) Woorde wat op 'n diftong eindig, het finalesillabeklem:

paradijs', karwij', kabeljouw', fornuis'

Opmerkings:

Wat die voorafgaande reël betref, kom daar weinig uitsonderinge voor. Behalwe vir enkele voorbeelde soos **aam'bei**, **ar'beid** en **aard'bei** (lg. twee is natuurlik oorspronklik samestellings), noem Neijt en Zonneveld ook nog **ma'jesteit** en **juf'frou**.

Dit is opvallend dat die lang vokale en diftonge apart behandel word, in dié sin dat sillabes op diftonge geslote of ongeslote kan wees, maar dat daar twee kategorieë by die lang vokale onderskei word: dié mét 'n daaropvolgende konsonant, en dié daarsonder – kyk (3.b) en (3.c) verderaan. Kyk ook die bespreking van Van der Hulst (1984) in 2.2.3, en die Afrikaanse reëls in 2.3.2.

(3.b) Woorde wat op 'n lang vokaal plus konsonant(e) eindig, het klem op die finale sillabe:

**tarief', portiek', symbool', garnaal', garnizoen', strateeg',
temperatuur'**

Opmerkings:

Naas enkele uitsonderinge soos **sie'raad**, **li'chaam**, **oor'deel**, **kie'viet** (wat ook in Afrikaans uitsonderlik is) word ook die volgende genoem, wat in Afrikaans wel die klemtoon op die finale sillabe het, en dus in Afrikaans reëlmatig is: **al'taar**, **stan'daard**, **vam'pier**, **kib'boets** en **ven'noot** (**al'taar** bestaan natuurlik ook as wisselvorm van **altaar'** in Afrikaans, maar laasgenoemde is waarskynlik die jongste vorm).

(3.c) Woorde wat op 'n lang vokaal sonder konsonante eindig, het voorfinalleklemtoon:

ru'zie, **fami'lie**, **au'to**, **to'to**, **pol'ka**, **goril'la**, **tap'toe**, **tau'gee**, **ac'cu**

Opmerkings:

Let op dat die slotvokale van soortgelyke woorde in Afrikaans wel as *kort* beskou word (vgl. (2.3.2. hieronder). . . Hier word 'n sewentigtal uitsonde-

ringe deur Neijt en Zonneveld genoem, waaronder 17 wat op lang [e:] eindig (bv. **trofee'**), en 36 wat op [i] eindig – daar bestaan egter nóg meer – (bv. **calorie'**) – ook hieroor later meer.

(3.d) Woorde wat op 'n kort vokaal eindig (met of sonder konsontant(e)), het voorfinaleklemtoon:

se'sam, si'nas, sul'tan, sten'cil, de'nim, ka'de, exa'men. con'sul, augus'tus, sla'lom, rododen'dron, in'dex, a'gens

Opmerkings:

Ongeveer 350 uitsonderings word hier vermeld, onder andere **debat'**, **trompet'**, **object'**, **experiment'**, **fascist'**, **amok'**, **plafon'**. Ongeveer 50 uitsonderinge met klem op die voor-voorfinale sillabe word genoem, waarvan 'n aantal woorde onbekend in Afrikaans is (bv. **as'trakan, mu'zelman, ta'lisman, a'nanas, hab'bekrats, sas'sefras, u'level**). Neijt en Zonneveld (1982:541) erken wel die subreëlmaat dat woorde wat op /ɛl/ eindig die klem op daardie sillabe kry, maar verreken dit nie in hulle reëls nie, en veralgemeen ook nie na die feit dat dit vir *alle* sillabes met /ɛ/ as vokaal geld nie. Soos in 2.3.2 betoog sal word, kan die gebrek aan algemeengeldigheid van hierdie reëls van Neijt en Zonneveld juis toegeskryf word aan die feit dat hulle nie met 'n sterktehiërargie vir vokale werk nie. Belangrik vir die verdere betoog is die feit dat woorde soos **al'manak, car'naval, char'latan, li'merick, as'terisk, paren'thesis, epen'thesis, dae'resis** ook hieronder val; dus ook met klem op die voor-voorfinale sillabe. In Afrikaans val die klem òf op die finale sillabe (in die geval van die eerste vyf voorbeelde) òf op die voorfinale sillabe (soos in die geval van die laaste drie voorbeelde).

Volgens Neijt en Zonneveld (1982:532) is woorde met voor-voorfinale klemtoon 'n seldsaamheid (en klemtoon nóg verder van woordeinde af kom eintlik nie voor nie, behalwe 'n groep woorde (“*spraakkunstige termene*”) wat op *-ief* eindig, soos **in'finitief, ac'cusatief, no'minatief**). Op hierdie mededeling word later, wanneer soortgelyke woorde in Afrikans behandel word, teruggekom. Die outeurs noem ook nog **syl'labus** as uitsonderlik. Hulle sou hier ook nog **no'tule** kon noem. Hierdie twee woorde het in Afrikaans reëlmatig geword: **silla'bus** en **notu'le**. (Die deftige **no'tule** word natuurlik ook nog steeds in Afrikaans gehoor.)

Weens die groot hoeveelheid uitsonderings kan die beskrywende adekwaetheid van Neijt en Zonneveld as laag gekwalifiseer word, en gevolglik dieselfde ten opsigte van die voorspellende krag daarvan.

2.3 Afrikaans

2.3.1 (Combrink en) De Stadler

De Stadler (1981) en Combrink en De Stadler (1987:189–197) (hierna word net na lg. verwys) hipotetiseer dat die bepaling van die klemtoon van

Afrikaanse simplekse selfstandige naamwoorde afhang van die posisie wat 'n sillabe op die *sillabesterktehiërargie* van Afrikaans inneem. Hierdie sillabes-terktehiërargie is op sy beurt van die volgende faktore afhanklik:

- (4) i of die kern van 'n sillabe 'n *diftong* is of nie (diftonge trek klemtoon baie sterk aan),
  - ii of die kern van 'n sillabe 'n *lang of 'n kort vokaal* is (lang vokale trek klem sterker aan as kortes),
  - iii die *posisie van 'n kort vokaal op die vokaalsterktehiërargie* (die volgende vokale word deur Combrink en De Stadler aangegee, van sterk tot swak: /e > o > (y ?) > (ɔ ?) > ε > u > a > œ > ə (vgl. p. 191),
  - iv die *openheid of geslotenheid* van sillabes (geslote sillabes met “ongeveer ewe sterk vokale” is sterker klemaantrekkend as oop sillabes (dit is onduidelik wat hulle met “ongeveer ewe sterk” bedoel – vgl. ook die vroeëre bespreking hiervan)),
  - v die *hoeveelheid* konsonante waarmee 'n sillabe gesluit word ('n sillabe met 'n ongeveer ewe sterk vokaal as dié van 'n ander sillabe trek klem eerder aan indien dit met meer konsonante gesluit word),
  - vi die *aard* van die konsonant waarmee 'n sillabe gesluit word ('n sillabe met 'n ongeveer ewe sterk vokaal as dié van 'n ander sillabe trek klem eerder aan indien dit met 'n gespanne konsonant (/p t k f s x/ en volgens CS:29 ook /r/) gesluit word en die ander sillabe word met 'n ongespanne konsonant (o.a. /m n ŋ l/) gesluit.

Combrink en De Stadler (1978) gaan in hulle beskrywing uit van die volgende oorkoepelende beginsels:

- (5) Die klemreël werk op *fonologiese onderliggende weergawes* (CS:13–4).
- (6) Klemreëls soek *van voor af in die woord* na 'n landingsplek: die “eerste sterkste” sillabe in terme van die sillabesterktehiërargie word beklemtoon, wat ook beteken dat indien twee sillabes presies ewe sterk is, die eerste een daarvan beklemtoon sal word.

Die klemreël van Combrink en De Stadler (1987) het 'n hoë sukseskoers, wat veral aan hulle differensiasie ten opsigte van sillabesterktes in terme van 'n hiërargie te danke is (en nie slegs soos in die geval van die Nederlandse beskrywings, 'n binêre verdeling in sterk en swak nie). Dit is egter aangetoon (vgl. Wissing, 1987b) dat nie al die faktore (vgl. (4)) 'n rol speel nie. Dit geld veral (v) en (vi). Verder sal (iv) gedeeltelik aangepas moet word (vgl. 2.3.2 daarvoor). Die uitgangspunt van Combrink en De Stadler (1987) dat daar van voor af 'n landingsplek vir die klemtoon gesoek moet word (vgl. (6)), word ook deur Wissing (1988) weerspreek, en daar word aangetoon dat daar nie van voor af gesoek kán word sonder om te weet wat die struktuur van alle

ander sillabes van die woord is nie. Die reëlmatigheid wat deur Wissing (1988) aangetoon word, naamlik dat die klem op die voorfinale sillabe val, en in sekere gevalle op die finale sillabe, dus dat klemtoon baie gevoelig is vir 'n bepaalde *posisie*, word deur hulle reël verdoesel (vgl. weer 2.3.2). 'n Moontlike verklaring vir die klemtoonpatroon in Afrikaans word gevolglik ook onwaarskynlik.

Die reëls kan met enkele voorbeelde geïllustreer word: **fami'lie** se klem word korrek voorspel, omdat /i/ sterker is as /a/ (vgl. 4.iii), en volgens die beginsel van (6) val die klem op die eerste /i/. in **kabinet'** is /ɛ/ ongeveer net so sterk soos /i/ maar dit is die kern van 'n geslote sillabe (vgl. (4.iv)) en is gevolglik sterker en word daarom beklemtoon.

2.3.2 Wissing

In Wissing (1987) is 'n verslag gegee van 'n eksperiment met kunsmatig gevormde bisillabige vorme aan die hand waarvan tot 'n vokaalgroepsterktehiërargie gekom is (vgl. (7)). Op grond van sodanige vorme word gehipotetiseer dat hulle deur die Afrikaanssprekende proefpersone as onderliggende simplekse (monomorfeme) ervaar word. In Wissing (1988) is hierdie eksperiment na multisillabige simplekse uitgebrei, en is hierdie hipotese ondersteun. Die reëls wat hieronder volg, is op daardie eksperimente gegrond maar is nie noodwendig identies daaraan nie.

(7) Die vokaalgroepsterktehiërargie

Diftonge en lang vokale			Kort vokale
<i>Klas 1</i>	<i>Klas 2</i>	<i>Klas 3</i>	<i>Klas 4</i>
œ y œ u ...	u i ɛ	ɔ a	ə œ
I U O A E ...			

Let op die onderskeid tussen lang en kort ie>en oe>(lees Wissing, 1987:131 vir die motivering hiervoor). Dit is hier van belang om op te merk dat in Nederlands hierdie twee vokale as lank geklassifiseer word (vgl. bv. Booij, 1981:29), en in Afrikaans as kort (vgl. bv. Wissing, 1982:50). Vir multisillabige simplekse alleen kan moontlik slegs drie klasse vokale onderskei word. Vergelyk daarvoor Wissing (1988).

Met behulp van hierdie hiërargie en verwysende na die ander faktore waarvoor klemtoon gevoelig is, naamlik geslotenheid (of nie) van die sillabe, en (tot 'n beperkte mate) die hoeveelheid slotkonsonante, kan die volgende omskrywing van die *relatiewe sterkte* van sillabes gegee word. Die ander belangrike faktor, die *posisie* van die sillabe in woord, word in die hoofreël self (9) verreken.

(8) 'n Finale sillabe is sterker as die voorafgaande sillabe wanneer:

i die kern daarvan een van die vokale van klas 1 is, of die sillabe nou oop of geslote is,

ii die kern van die sillabe 'n vokaal van 'n hoër klas is as die vokaal van die aangrensende sillabe,

iii die kern van die sillabe 'n vokaal van dieselfde (of 'n hoër) klas is as van die aangrensende sillabe, maar gesluit is terwyl die ander sillabe oop is (dit geld egter nie vir /ə/ nie),

iv die sillabe deur meer as een konsonant gesluit word (nie alle konsonantgroepe werk egter hier nie: /nt/ is bv. sterker wat dit betref as /rs/).

Die volgende hoofreël kan vir Afrikaanse simplekse van alle lengtes (maar vgl. Wissing (1989) vir 'n regverdiging van hierdie uitspraak op eksperimentele gronde) en woordsoorte aangeneem word:

(9) Die hoofklem van simplekse Afrikaanse woorde lê op die voorfinale sillabe (of as daar sterker kragte werksaam is, op die finale sillabe).

Sillabesterkte speel dus in die huidige analise 'n belangrike maar tog 'n ondergeskikte rol. Posisie in die woord is belangriker as sterkte van sillabe. (In woorde met verskeie sillabes van identiese sterkte word die voorfinale sillabe altyd beklemtoon – vergelyk [pata'ta, abrakada'bra, mi'li, ku'du].) Klemtoon op sillabes verder as voorfinale posisie is 'n relatiewe seldsaamheid – en hoe verder van agter af, hoe onwaarskynliker – en word per byreël gespesifiseer. Omdat slegs die finale twee sillabes van woorde vir die res van die betoog van belang is, word daar nie verder in besonderhede daarop ingegaan nie.

Normaalweg is daar 'n reëlmatige opeenvolging van sterk en swak sillabes in (simplekse) woorde; dus sal die laaste twee sillabes van 'n woord ook die patroon S W of W S (W – swak; S = sterk) vertoon. Belangrik vir Afrikaans is dat die ongemerkte vorm S W is. Indien niks gespesifiseer word nie, word die voorlaaste sillabe dus beklemtoon, omdat die S-sillabe die klem trek.

Reël (9) sal nou vlugtig met verwysing na die vier onderafdelings van (8) uitgelê word. Waar moontlik, word dieselfde tipe voorbeelde as dié van Neijten en Zonneveld gebruik ten einde die vergelyking tussen die twee stelling beskrywings te vergemaklik.

I Finalesillabeklemtoon

(A) Finale sillabes eindigend op vokale van Klas 1 as kern

(a) Lang vokale in finale sillabe:

**tarief', reptiel', simbool', garnaal', garnisoen', strateeg', veteraan',
temperatuur', robbedoos', kangaroo', allergie'**

Let op die laaste twee woorde: veral woorde op slot-beklemtoonde *-ie* is duidelik uitsonderlik in Afrikaans – almal kan geleerde woorde genoem word (van Franse oorsprong). Soos Neijt en Zonneveld (1982:541) ook vir Nederlands uitsonderings oor die algemeen aandui, moet dié woorde in die leksikon reeds as sodanig gemerk word. Een manier om dit te doen, is om die slot-vokaal as lank te aanvaar (dus respektiewelik /kaŋgərU/ en /alergI/, soos hierbo geïmpliseer). Dat hierdie soort woorde wel uitsonderlik is, kan aan twee dinge gemerk word. Eerstens word die klemtoon van kunsmatig gevormde woorde met die slot-*ie* deur proefpersone deurgaans nie op daardie vokaal geplaas nie, maar op die sillabe daarvóór (soos in die normale **fami'lie**), en tweedens is daar 'n hele aantal woorde in Afrikaans wat oorspronklik die klem op daardie slotvokaal gehad het, maar minstens 'n wisselvorm met klemtoon op die normale voorfinale vokaal ontwikkel het. Sulke woorde is **orgie**, **epidemie**, **jaloesie**, **amfibie**, **fobie**, **chemie**, **tapisserie**. Die belangwekkende van hierdie gevalle is dat hulle almal nog in Nederlands die klem op die finale sillabe het. Hierdie is dus 'n ekstra groep woorde (wat waarskynlik mettertyd nog groter sal word) wat 'n reëlmatige klempatroon ontwikkel het (vgl. II hieronder).

Die volgende woorde is uitsonderings op die reël (3.b) van Neijt en Zonneveld (omdat dit die klem op die eerste sillabe het), maar is reëlmatig in Afrikaans (omdat dit klem op die finale sillabe het):

altaar', **standaard'**, **koekoek'**, **mammoet'**, **vam'pier'**, **hospitaal'**,
vennoot', **ewenaar'**, (ww.), **infinities'**, **accusatief'**, **nominatief'**

(en die ander by (3.b) genoem, asook (**inchoatief'**, wat Neijt en Zonneveld nie noem nie (Vgl. ook weer (4.b))). Hier is dit duidelik 'n geval dat hierdie woorde wat hulle hoofklemtoon betref, in pas gekom het met die algemene reël (vgl. bv. **lokomotief'**, **inisiatief'**, en **negatief'** en baie ander soortgelykes). Let ook op dat **robbedoes'** in Afrikaans ('n wisselvorm vir **rabbedoe'**) eweneens in Nederlands voor-voorfinaleklem dra: **rob'bedoes**.

Uitsonderinge (soos in Nederlands):

sie'raad, **lig'gaam**, **oor'deel**, **pot'lood**, **klei'nood**, **pas'poort**, **aal'moes**

en enkele ander. Let egter daarop dat baie van hierdie woorde pseudosames-tellinge is, en in die lig daarvan natuurlik wel 'n “normale” klemtoon het.

(b) Diftonge in finale sillabe:

paradys', **karwei'**, **kabeljou'**, **fornuis'**

Dieselfde uitsonderings as vir Nederlands geld hier – vergelyk (3.a), behalwe Nederlands **sel'dery**, wat in Afrikaans **seldery'** wat reëlmatig is, geword het. **ma'jesteit** en **majesteit'** alterneer in Afrikaans. Histories is laasgenoemde die jongste vorm, wat natuurlik 'n wegbeweeg van die uitsonderlike na die reël-matige toe is.

(B) As die laaste twee sillabes albei geslote is, en die kern van die finale sillabe 'n vokaal van 'n hoër klas is as die vokaal van die voorafgaande sillabe, val die klem op die finale sillabe:

objek', trompet', pigment', kongres', biljart', pimperlak', kakkerlak'

en 'n groot hoeveelheid met /ɛ/ as finale vokaal, waarvan baie soortgelyke Nederlandse woorde in die lys van uitsonderinge van Neijt en Zonneveld opgeneem is. Let op dat **kakkerlak'**, wat eerstesillabeklemtoon in Nederlands gehad het, nou "genormaliseer" is.

(C) As die voorfinale sillabe oop is, en van dieselfde of van 'n laer klas is as die vokale van die finale (geslote) sillabe, val die klem op die finale sillabe:

rabat', tabak', amok', barok', plafon', japon', kanon', ballon', parasol', katrol', beton', sigaret', dirigent', parallel'

Dieselfde geld vir **almanak', karnaval, charlatan'**, wat uitsonderings is op Neijt en Zonneveld se reëls, maar normaal in Afrikaans geword het. Ook hier is daar baie woorde met 'n finale /ɛ/, wat almal uitsonderlik is volgens die reël van Neijt en Zonneveld.

Op beide (B) en (C) is daar heelwat uitsonderings. Hierdie groepe woorde is egter baie onstabiel, en hoe mens die klemtoon ook al bereël, sal daar steeds baie teenvoorbeelde wees, veral woorde waarin die vokale /ɔ/ en /a/ betrokke is. Vergelyk maar die volgende pare woorde:

komplot'	kom'pos
kordon'	tam'pon
jargon'	har'nas
karkas'	os'car
kontak'	

Dit is waarskynlik hierdie onvaste status van die /ɔ/ wat Combrink en De Stadler daartoe bring om daaraan 'n onsekere posisie op hulle hiërargie toe te ken (vgl. weer (4.iii)). Kyk ook verder die voorbeelde II, waar die klemtoon op die voorfinale sillabe vervolgens bespreek gaan word.

Let op dat hierdie reël die klemtoon foutiewelik plaas op die tweede sillabe van woorde wat net uit /ə/-s bestaan (bv. **biggel'**) Omdat Nederlands afgesien van die schwa ook nog die /l/-foneem erken, bestaan hierdie probleem nie daar nie (soos in [bL'xel]). Mens sou vir Afrikaans 'n soortgelyke foneem kon postuleer, wat, ná klemtoekenning gereduseer kan word tot /ə/, dus /bLxel/ > /bL'xel/ > [bə'xəl]. Dit hanteer die probleem teoreties bevredigend, maar oortree die eis (die sg. natuurlikheidseis) dat 'n foneem nie onderliggend aanvaar kan word indien dit nie ook êrens op die oppervlak waargeneem word nie.

II Voorfinaleklemtoon: Die hoofklemreël (9) postuleer dat die klemtoon in normale omstandighede op die voorfinale sillabe sal lê (voorfinaleklemtoon is

dus normaal, of die *ongemerkte* posisie). Dit blyk ook uit 'n eksperiment met kunsmatig gemaakte simplekse soos /kiki'ki, kuku'ku/ (of, Afrikaans **pa-tat'ta**) en ander, waarvan die sillabes identies in struktuur is, en waarvan die voorfinale telkens deur proefpersone beklemtoon word (vgl. Wissing, 1988). Dit beteken dat klemtoon in al die gevalle wat nie reeds hierbo gedek is nie op die voorfinale sillabe sal lê. Streng gesproke hoef ons hier dus slegs 'n aantal voorbeelde daarvan te gee, maar dit word tog vlugtig op 'n meer positiewe wyse geformuleer.

Voorfinaleklemtoon kom in die volgende gevalle voor:

1 In woorde met kort vokale in 'n oop finale sillabe:

kof'fie, sal'do, ska'du, fami'lie, elek'sie, torpe'do, meto'de, metamorfo'se, koe'doe, patat'ta

(Let weer op dat hierdie finale vokale in Nederlands deur Neijt en Zonneveld as lank geklassifiseer word.)

2 In woorde met schwa plus konsonant in 'n finale sillabe:

be'sem, em'mer, ket'ting, kalan'der, komkom'mer, kapit'tel, big'gel, gie'ter, bek'ken, koljan'der, minis'ter, lanterfan'ter, sintak'sis, sala'ris, kommissa'ris, dromeda'ris

3 In woorde waarvan die laaste twee sillabes ewe sterk is (en bv. dieselfde klas vokaal het en albei oop of albei geslote is):

kaf'tan, her'pes, at'las, plank'ton, pad'da, mie'lie, koe'doe

4 In woorde waarvan die eerste sillabe sterker is (die eerste vokaal van 'n hoër klas), soos:

pel'grim, bi'son, si'sal, hon'derd, har'sings, kon'sul

Hier hoort 'n groepie woorde soos **hotel', toneel', probleem'** eintlik tuis; met ander woorde hierdie reël sal aan hulle klem op die eerste sillabe toeken – altans, indien die eerstesillabevokaal as onderliggend /o:/ beskou word en nie as /u/ nie – wat moontlik is. Hierdie gevalle laat die vermoede ontstaan dat oopheid of geslotenheid van sillabe ook 'n rol speel by die lang vokale, anders as wat deur (A) hierbo geïmpliseer is, en ook deur Combrink en De Stadler aanvaar word. Dit moet egter nog verder ondersoek word.

Wanneer woorde soos **bi'son** en **si'sal** met woorde soos **patat'** vergelyk word, illustreer dit duidelik dat dit nodig is om die vokale volgens hulle relatiewe sterkte in te deel: hierdie drie woorde is identies van struktuur, maar weens die sterker aard van die /i/ in eersgenoemde twee lê die klem daarop en nie op die swak /a/ nie – daar gee die feit dat die finale sillabe gesluit is die deurslag.

Reël (9) voorspel klemtoon vir 'n klein groepie woorde verkeerdelik op die voorfinale sillabe in plaas van op die voor-voorfinale sillabe. Hierop moet wel in meer besonderhede ingegaan word.

Soos in Nederlands is woorde van hierdie soort seldsaam. Die bekendste is dié wat op **-ika, -ium, -ikon, -io, -iko, -ilus, -ia, -inus, -imum** en **-itus** – eindig. **-ikus** word ook soms hierby gereken, maar dit geld vrywel sonder uitsondering afleidings (soos **'fisikus, teo'retikus**). Let ook terloops op die vreemde verskynsel dat **-i-**, wat tot Klas 2 van die vokale behoort en dus normaalweg sterk beklemtoonbaar is, hier juis klemtoonvermydend optree. Sulke woorde is tipies van Griekse of Latynse oorsprong (vgl. **lek'sikon, mi'nimum** en **eme'ritus**), wat steeds hulle oorspronklike (onafrikaanse) klemtoonpatroon het. Bowendien is slegs die woorde op **-ika** en **-ium** noemenswaardig wat getalle betref, sodat hier werklik met 'n uitsonderlike tipe woorde te make is. Hulle klemtoon kan maklik in die leksikon self gemerk word (vgl. ook Neijt en Zonneveld, 1982:541). Afgesien van hierdie tipes is voor-voorfinale sillabeklem uiters skaars: ***alfabet, alkohol, ventrikel, modulus, follikel, *hospitaal, +*swetterjoel, *karnaval, *kandelaar, sikkepit, *horison** (waarvan dié met die asterisk gemerkte vorme egter ook finaleklemtoon ontwikkel het, waarop alreeds eerder uitvoerig ingegaan is). Let op na die wisselvorm **horison'** in Afrikaans – nog 'n voorbeeld van 'n beweging weg van die abnormale in die rigting van die normale – hier finale sillabeklem.

III Klem op die vierde sillabe van agter af is in Afrikaans, net soos in Nederlands, 'n uiters seldsame verskynsel: **alikeukel, redekawel, offerande** en **ingewande** word deur De Villiers (1965:152) genoem. Hiervan het die eerste twee ook nog wisselvorme met normale voorfinale klemtoon (soos **kreu'kel** en **na'wel**). Hulle bestaan in Nederlands as resp. **a'likruik** en **re'dekavelen** – in beide gevalle is die Afrikaanse wisselvorme dus weer eens 'n beweging na die normale toe.

3 Samevatting en gevolgtrekking

Op grond van hierdie vergelyking tussen die Afrikaanse en die Nederlandse klemtoonpatroon is twee dinge opvallend:

(i) Wanneer die klemtoon van dieselfde woord in die twee tale wel verskil (soos byvoorbeeld in Ndl. **al'manak** teenoor Afr. **almanak'**), is dit in ooreenstemming met die reëlmatige klemtoonpatroon van Afrikaans. In hierdie opsig kan dus gesê word dat Afrikaans wat klemtoon van simplekse woorde betref, baie meer reëlmatig is (geword het) as Nederlands. Vanuit 'n ander hoek gesien, kan dit gestel word dat hierdie klemtoonverskuiwing dien as eksterne ondersteuning vir die psigologiese realiteit van die gepostuleerde Afrikaanse reëls: die verskuiwing sou nie sistematies in ooreenstemming met die reëls geskied het soos wat dit wel die geval is as die reëls nie werklik deur die taalgebruiker geïnternaliseer was nie.

(ii) 'n Groot hoeveelheid uitsonderings op die Nederlandse klemtoonreëls van Neijt en Zonneveld is geen uitsonderings op die Afrikaanse reëls nie (natuurlik in sover as wat daardie woorde ook in Afrikaans bestaan). Dit kan aan 'n aantal faktore toegeskryf word:

a Die Nederlandse vokale word anders geklassifiseer as die Afrikaanse vokale: In Nederlands word /i u/ slegs as lank gesien; in Afrikaans as lank en kort. Die gevolg hiervan is dat Nederlandse woorde soos **fami'lie** noodwendig as uitsonderlik geklassifiseer moet word (vgl. weer (3.c)).

b Daar word verskillende onderliggende vorme vir “dieselfde” woord in die twee tale aangeneem: aan die einde van woorde word daar in Nederlands geen kort vokale aanvaar nie. Dit het veral 'n invloed op die klemtoontoe-kening van woorde soos **pol'ka**: die slotvokaal is onderliggend lank, gevolglik moet woorde soos **trogee'**, wat (m.i) werklik op 'n lang vokaal eindig, noodwendig as uitsonderlik gesien word.

c Afrikaans maak gebruik van 'n meer verfynde reël, wat na vokaalgroepe verwys, en nie net na kort en lang vokale en diftonge nie (bv. vokaalgroep-verskille tussen -e- en -a-).

d Die Afrikaanse reëls maak meer gebruik van die (on)geslotenheid van sillabes.

Ten slotte word groot prominensie aan **POSISIE** van die sillabe in die woord toegeken, met name in die siening dat die voorlaaste sillabe *ongemerkt, normaal, natuurlik* is, iets wat afwesig is by Neijt en Zonneveld. Dit dra by tot 'n groter verklaringskrag van die Afrikaanse beskywing.

Bibliografie

- Bell, A. & Hooper, J.B. (eds.) 1978. *Syllables and segments*. Amsterdam: North Holland.
- Booij, G.E. 1977. *Dutch morphology. A study of word formation in generative grammar*. Utrecht: Het Spectrum.
- Booij, G.E. 1981. *Generatieve fonologie van het Nederlands*. Utrecht: Aula.
- Ladefoged, P. 1975. *A course in phonetics*. New York: Harcourt.
- Bruck, A., Fox, R.A. & la Galy, M.W. (eds.) 1974. *Papers from parasession on Natural Phonology*. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- Combrink, J.G.H. & De Stadler, L.G. 1987. *Afrikaanse fonologie*. Johannesburg: MacMillan.
- De Stadler, L.G. 1981. Die klemkontoere van die simplekse selfstandige naamwoord in Afrikaans. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 21: 285–295.
- De Villiers, M. 1965. *Afrikaanse klankleer*. Kaapstad: Balkema.
- De Villiers, M. 1969. *Nederlands en Afrikaans*. Kaapstad: Nasou.
- Hyman, L.M. 1975. *Phonology: theory and analysis*. New York: Holt, Rinehart, & Winston.
- Lass, R. 1984. *Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lee, A.S. 1963. *Klem in Afrikaans*. U.P, Pretoria: M.A.-verhandeling.
- Neijt, A. & Zonneveld, W. 1982. Metrische fonologie – de representatie van klemtoon in Nederlandse monomorfematische woorden. *Die Nieuwe Taalgids*, 75(6):525–547.
- Ohsiek, D. 1978. *Heavy syllables and stress*. In Bell & Hooper (eds.) *Syllables and segments*. Amsterdam: North Holland.
- Ponelis, F.A. 1986. Die ontwikkeling van ongedekte atoniese middelhoë vokale in Afrikaans. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 26(4):240–254.
- Trommelen, M. & Zonneveld, W. 1979. *Inleiding in de generatieve fonologie*. Muiderberg: Dick Countinho.
- Van der Hulst, H. 1984. *Syllable structure and stress in Dutch*. Dordrecht: Foris Publications.
- Van Galen, W. 1984. Sonoriteit van fonemen en sillabestruktuur *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 100(1):1–17.

- Van Marle, J. 1980. *The stress pattern of Dutch simplex words: a first approximation*. In: Zonneveld, W., Van Coetsem, F. & Robinson, O. *Dutch Studies* 4. Den Haag: Nijhoff.
- Wissing, D.P. 1971. *Fonologie en morfologie van die simplekse selfstandige naamwoord in Afrikaans: 'n transformasioneelgeneratiewe benadering*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn.
- Wissing, D.P. 1987a. 'n Nuwe metode in die fonologie. *SA Tydskrif vir Taalkunde*, 5(1):188–207.
- Wissing, D.P. 1987b. Klemtoon en tweesillabige Afrikaanse simplekse: 'n eksperiment. *SA Tydskrif vir Taalkunde*, 5(3):105–139.
- Wissing, D.P. 1988. Abrakadabra, of die klemtoon van multisillabige woorde in Afrikaans. *SA Tydskrif vir Taalkunde*, 6(4) – (bladsynommers onbekend: uitgawe nog nie gepubliseer nie).
- Wissing, D.P. 1989. Twee- en multisillabige Afrikaanse simplekse. *SA Tydskrif vir Taalkunde* 7(3) – (uitgawe nog nie gepubliseer nie).

Potchefstroomse Universiteit vir CHO